

можливостей передачі не тільки найтонших настроїв, почуттів і думок, а й глибоких філософських та політично-суспільних узагальнень. Широко користуючись лексикою різних галузей науки й мистецтва, Шевченко заклав основи термінологізації української лексики, піднісши цим самим українську літературну мову до рівня найрозвиненіших мов світу.

Тарас Шевченко нині відомий у всьому світі. Саме це ім'я асоціюється в іноземців з назвою «Україна». До сьогодні українська земля ще не народила таку людину, як Тарас Шевченко, котру б знав увесь світ.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Петрова Т.О., *старш. викладач кафедри української та російської мов*

Початки формування української наукової мови відходять у глибини сторіч: уже в найдавніших її пам'ятках засвідчено окремі термінологічні назви. Становлення наукового стилю датується другою половиною ХІХ ст. Передумови формування наукового стилю української мови у ХІХ ст. були закладені суспільно-політичними та культурно-освітніми обставинами, які характеризували цей період. Утвердження нових економічних відношень спричинило інтенсивне зростання промислових виробництв, прогрес у різних галузях науки і техніки, розвиток мистецтва, науки та освіти. Разом з новими поняттями прийшли і нові назви-терміни, тобто терміни – основа наукової мови.

Незважаючи на великий обсяг літератури про великого українського поета, роль Тараса Шевченка у формуванні мови української науки залишається повністю не дослідженою. Деякі проблеми означеної теми вивчали у своїх працях лінгвісти І. Білодід, В. Ващенко, М. Жовтобрюх, Т. Черторизька, О. Горбач, Л. Луців, В. Чапленко, Ю. Шевельов, І. Коропенко та ін.

У Шевченковій спадщині, написаній українською мовою, немає окремих наукових текстів, проте саме з ним пов'язуємо початок формування наукового стилю української мови, оскільки митець уводив у свої твори зразки наукової лексики. Як основоположник нової української літературної мови Т. Шевченко поєднав у своїй творчості традиції старої книжної мови, уживаної ще Г. Сковородою, який активно використовував у своїх творах наукові назви та нові форми живої народної мови. Високий культурно-освітній рівень Шевченка, що не обмежується лише етнографічно-фольклорними зразками, підносить українську мову до високорозвинених літературних мов, здатних обслуговувати всі галузі життя.

Тарас Шевченко уживає лексичні одиниці наукової, абстрактної, культурно-освітньої лексики, найменування різних ділянок мистецтва, літератури, історії, що є тими складниками, які у сукупності представляють українську літературну мову як багатогранну і розвинену структуру. У процесі формування термінології української науки на перший план виступає гуманітарна термінолексика, з-поміж якої виділяємо літературознавчу. Значну її кількість

використовує у своїх творах Т. Шевченко, а саме: *балада, вірш, віршувати, гекзамер, гімн, дума, епілог, епістоля, епопея, елегія, записки, інтродукція, композиція, критика, література, літопись, ода, передмова, піїт, поезія, поема, поет, рифма, текст* тощо.

«Засвідчення часу появи слова в мові народу – одне з найважливіших завдань історичної лексикології. Однак дослідник-лексикограф ніколи не гарантований від можливих помилок», – зазначено у праці «Історія української літературної мови. Лексика і фразеологія» [1]. Проте у цій же праці деякі з вищенаведених Шевченкових термінів зафіксовані з пізнішою появою. Зокрема тут указано, що терміни *критика, поезія, поема* вперше використала Леся Українка, а термін *епістоля* – І. Франко. Натомість у Т. Шевченка читаємо у сполученні *критику класти* тощо.

У літературній та епістолярній спадщині великого поета знаходимо велику кількість назв різних галузей наук – гуманітарних і природничих, – іноді у формі деривата на позначенні професії: *астрономія, математика, навігація, лічба, етнографія, географія, граматка* (варіант *граматика*), *механіка, мітологія, фізика, філософ, медичинський*. Загальний термін *наука* Шевченко подає як полісемічний, зокрема: 1) освіта, навчання («*До нас в науку! Ми навчим, По чому хліб і сіль почім!*» (I, 327)); 2) напучення, урок («*І мечі в руках їх добрі, Острі ободу, На отмищені язикам і в науку людям!*» (I, 347)).

Т. Шевченко мав широкий світогляд і у своїх творах засвідчив глибокі знання у різних ділянках науки й культури, активно користувався лексичними одиницями, що позначали військові поняття: *генерал, гетьман, гарнадер, полковник, солдат, сотник, копитан, кошовий, старшина, отаман, фельдфебель, фельд'єгер*. Так, наприклад, термін *сотник* Шевченко використовує на позначення офіцерського чина в козачих військах: «*А тим часом привітай оцього доброго і благородного сотника Хаїрова*» (VI, 70); «*Пишними рядами Виступають отамани, Сотники з панами і гетьмани*» (I, 78).

Серед інших військових термінів, які вживав у своїх творах Шевченко, – назви зброї: *гаківниця* (довга рушниця), *гармата, залізна, тараня, рушниця, самопал* (давня вогнепальна зброя), *шабля*; назви, пов'язані із судноплавством: *байдара, баркас, галера, корабль, парус, якор, маяк* тощо.

Термінологічна лексика образотворчих мистецтв, а зокрема живопису, є особливо продуктивною у творчості митця, що пояснює його діяльність як художника. Він органічно вводить до тексту такі терміноодиниці, як *акварель, аквареліст, барельєф, ескіз, етюд, візерунок, картина, малювати, малярство, портрет, кисті, фарби*. Зауважимо, вперше терміни *барельєф, ескіз* використали не Леся Українка і терміни *етюд* та *портрет* – М. Коцюбинський, а Тарас Шевченко: *барельєф* – «*я так прошу от Карла Івановича барельєфа якого-небудь ...*» (VI, 77) тощо.

Крім того, у творчості Т. Шевченка яскраво представлений рослинний світ із залученням ботанічної номенклатури й фітотермінів, що формують склад сучасної терміносистеми фітомеліорації. Усі номенклатурні одиниці поет використовує на позначення суто українських художніх символів: наприклад, дерево *тополя* – гарна, струнка дівчина; *верба* – самотність; *осика* – нечиста

сила, відьомська сила; *явір, ясень* – козак, молода людина, урочистий душевний спокій; *терен* – перешкода, тернові ягоди – карі очі, темні очі. Також фіксуємо терміни на позначення трав'яної рослинності: *лілея* – невинність, коротке життя, благородство душі; *барвінок* – національна квітка українського народу, його символ; *мак*, червоний цвіт маку – сила, краса, здоров'я, молодість.

Також суто українським символом є фітонім *вишня* – невідлучна посестра української хати. Поет-художник презентує символ *вишні* у збірному понятті *садок*(українська сім'я, дружність, згуртованість):

*«Садок вишневий коло хати,
Хруці над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть»
(«В казематі»)*

Таким чином, в українських текстах Т. Шевченка майже не виявлено зразків наукового стилю. Проте поет, вживаючи термінологічну лексику у своїй художній та епістолярній спадщині, заклав підґрунтя цього стилю розробкою і залученням до тексту одиниць наукової мови, використанням струнких синтаксичних конструкцій для організації та висловлення думки.

У науковій літературі вважають, що вперше питання про створення наукового стилю української літературної мови порушив журнал «Основа» [2]. Однак В. Чапленко [3] зауважує, що у боротьбі за видання українського журналу активну участь брав сам Шевченко.

Зіставний аналіз окремих термінів, які вводить у свої твори Т. Шевченко, і термінів, узятих із поданих у журналі «Основа» зразків стилю (маємо на увазі статтю М. Левченка «Заметка о русинской терминологии» та доданий до неї термінологічний словничок – «Основа», 1861, липень, 183-184), засвідчує, що терміни, вживані Шевченком, є ближчими до одиниць сучасної термінології української мови. Зокрема, *математика* (Шевченко), *числення* (у значенні математики - Левченко); *фізика* (Шевченко), *сильниця* (у значенні фізики - Левченко); *граматика*, *граматка* (Шевченко), *мовниця* (у значенні граматики - Левченко) тощо.

Отже, Тарас Шевченко здійснив великий внесок у просвітительство народу, у духовний, освітній та науковий розвиток української нації:

*І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не іде
Апостол правди і науки.*

Література

1. Історія української літературної мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наук. думка, 1983. – с. 124.
2. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.) – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 319 с.
3. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (ХVІІ ст. – 1933 р.). – Нью-Йорк, 1970. – 85 с.